

УДК 355:378

О. М. Шмаков, Г. А. Дробаха

ОЗНАКИ НАЛЕЖНОСТІ ДИСЕРТАЦІЇ ДО ГАЛУЗІ ВІЙСЬКОВИХ НАУК

Розкрито підходи до формування ознак належності дисертації до галузі військових наук. Наведено рекомендації здобувачам наукового ступеня кандидата (доктора) військових наук щодо формулювання принципів положень за основними елементами роботи.

Постановка проблеми. Працюючи протягом тривалого часу у спеціалізованих вчених радах провідних наукових установ нашої країни, під час співпраці з ад'юнктами та здобувачами наукового ступеня кандидата (доктора) військових наук, опонуючи деякі дисертації у цій галузі та спілкуючись із колегами, автори неодноразово звертали увагу на наявність певних труднощів, а іноді й нерозуміння стосовно віднесення тієї чи іншої наукової роботи до галузі військових наук. Інколи зустрічається думка, що для цього достатньо вибрати із зазначеної галузі проблемну ситуацію, що розв'язується у роботі. Проте автори статті таку позицію не поділяють. Дійсно, об'єкт дослідження, що містить у собі проблемну ситуацію (мається на увазі практична проблема), саме і є джерелом актуальності теми дисертації. Він вибирається не побіжно, а потребує обґрунтування, бо визначає напрям дисертаційної або іншої наукової роботи. Однак вибір воєнного об'єкта дослідження ще не гарантує того, що й дисертаційна робота належатиме до галузі військових наук. Заявлений потрібний науковий результат (тобто наукове завдання, якщо воно сформульоване з галузі військових наук) наближає дисертаційну роботу до військових наук. Але й це ще не є остаточним. Тільки якщо рішення наукового завдання дійсно належить до галузі військових наук, то й дисертацію в цілому також можна вважати такою, що виконана з військових наук. Це означає, що дисертаційна (як і будь-яка інша наукова) робота належить до військових наук лише тоді, коли в ній наводяться не формальні ознаки, а дійсні наукові результати військового (воєнного) характеру. Саме бажання внести своє розуміння у ці проблемні питання стало спонукальним мотивом для винесення їх на розгляд наших читачів, серед яких, безумовно, є не тільки працюючі, але й майбутні науковці.

Аналіз останніх досліджень і літератури. Питання стосовно висвітлення загальних положень та вимоги щодо формулювання й оформлення елементів дисертації, таких, як актуальність теми, сутність та наукова новизна одержаних результатів, їх практична значущість

тощо, в основному викладені у [1]. Є багато іншої додаткової літератури науково-методичного характеру, наприклад [2–4], де висвітлюються рекомендації стосовно змісту цих положень та організації роботи здобувачів наукового ступеня. Чимало подібної інформації наразі міститься на сайтах Інтернету. Однак, незважаючи на це, чітких підходів до визначення належності матеріалу дисертації саме до галузі військових наук у відомих джерелах, на жаль, не дається.

Мета статті – визначити підходи до формування ознак належності дисертації до галузі військових наук та надати здобувачам наукового ступеня рекомендації щодо формулювання теми дисертації, мети досліджень, наукового завдання (проблеми), об'єкта і предмета досліджень, одержаних результатів, а також щодо оцінювання їх наукової новизни, значущості та належності до теорії або практики.

Виклад основного матеріалу. Під час оцінювання дисертації спеціалізовані вчені ради, офіційні опоненти, наукові установи, окремі науковці основну увагу звертають переважно на такі її елементи, як актуальність теми, сутність та наукова новизна одержаних результатів, їх практична значущість (не відкидаючи звичайно й обґрунтованість, достовірність тощо). Тому у процесі виконання дисертаційної роботи здобувачеві наукового ступеня кандидата або доктора військових наук потрібно забезпечити належність матеріалу до військових наук по кожному з елементів, що розглядаються далі.

Актуальність теми дисертації. “Актуальний” означає дуже важливий для сучасного моменту, сьогодення: для розвитку науки – з фундаментальних питань або в інтересах замовника наукової роботи – з прикладних питань. У темі дисертації, що формулюється здобувачем виходячи з практичної мети та народжується з його незадоволеності станом справ у предметній галузі, повинні знайти відображення спеціальність, за якою виконується дисертація, мета дослідження, сутність наукового завдання, завершеність дослідження [1]. З'ясуванню теми здобувачем сприяє визначення

об'єкта дослідження і, зокрема, рамок дослідження, тобто вихідних посилок щодо:

– ланки військ, що досліджується, розміру військового формування, стосовно якого потрібно визначитися;

– періоду досліджуваної діяльності військ (мирний час, загрозований період, особливий період);

– противника (сили, мета, напрямки і тривалість дій на землі і в повітрі, бойове напруження тощо);

– військового формування – аналогу, що розглядається як база дослідження (його структура, призначення, характер бойових завдань, місце і роль у межах вищого угруповання військ, стан, можливості тощо) та ін.

До речі, первісно сформульована тема дисертації ще не є остаточною. З часом вона обов'язково потребуватиме корегування. Етап визначення з метою, потрібним науковим завданням дисертації сприяє уточненню її теми.

У зв'язку з цим треба звернути увагу на два питання. По-перше, намагаючись забезпечити наукову новизну наукового завдання, дисертантові потрібно проаналізувати літературні джерела для того щоб визначити, що може бути використано з раніш напрацьованого, а що має бути розроблено вперше у своїй дисертації. На цьому шляху аналізу підлягають усі літературні джерела: за своєю і суміжними спеціальностями; вітчизняні та іноземні; відкриті і закриті.

По-друге, при формулюванні наукового завдання (наукової проблеми) дисертації бажано зважати на те, що кандидатська дисертація повинна зберігати свою актуальність протягом п'яти, а докторська дисертація – десяти років.

А це змушує здобувача наукового ступеня не випускати з виду перспектив вищих ланок військ (Збройних Сил у цілому, інших військових формувань держави, правоохоронних органів держави, органів державної влади). Це означає, що необхідно враховувати геополітичні питання, обстановку навколо і всередині України, можливі зміни у призначенні та завданнях силових структур сектора безпеки й оборони держави та ін. (принаймні, на один ступінь вище відносно ланки військ, що розглядається у дисертації; в іншому разі є небезпека не досягти системності дослідження).

Таким чином, до засобів обґрунтування актуальності теми можна віднести:

– аналіз існуючого становища у практичній діяльності (що не задовольняє на даний час, яка очікувана обстановка, що треба поліпшити для виправлення становища, яка практична мета);

– чи є зацікавленість штабів, управлінь, установ у результатах дисертації, чи підтримають вони результати дисертації, до якого терміну необхідно видати їм рекомендації, що впливатимуть з матеріалів дисертації;

– який об'єкт необхідно досліджувати (його межі, обґрунтування предмета дослідження);

– хто був попередниками у завданні, яке розглядається, в яких організаціях, коли виконувались роботи; їх постановки наукового завдання, переваги і недоліки їх наукового методу.

Мета дослідження у дисертації полягає у визначенні потрібного наукового результату, а потім і в його отриманні. Таким результатом є вирішене в дисертації наукове завдання (проблема). Тому мета дисертації змушено поглинає наукове завдання (проблему) і містить його в собі як основний елемент поряд з іншими, до яких можуть належати й рекомендації або пропозиції щодо застосування знайденого рішення у теорії чи на практиці.

До речі, слід нагадати, що мета дисертації у галузі військових наук є метою наукової роботи, і на відміну від мети образотворчого, літературного, музичного та іншого виду мистецтва (яка може полягати, наприклад, у вихованні естетичних почуттів) полягає насамперед у розвиненні саме воєнної теорії (науки).

Практична значущість дисертації полягає в тому, що її теоретичні результати повинні бути наведені у такій формі і доведені до такого рівня детальності, щоб дати змогу практикам скористатися ними без додаткових перетворень.

Наукове завдання (наукова проблема) – центральне поняття й елемент дисертаційної роботи. Сформулювати наукове завдання (проблему) – це означає усвідомити мету наукової праці, яка полягає не у прямуванні до практичних результатів, а у розробленні наукових положень, що дають змогу одержувати необхідні практичні результати.

Тому речення типу “*рекомендації з удосконалення системи...*”, “*розроблення пропозицій щодо ...*”, “*рекомендації з підвищення ефективності ...*” як мета дисертації не можуть бути прийнятними, вони не містять у собі наукового завдання.

У повному вигляді мету дослідження в дисертації можна навести на прикладі: “*Розроблення методики оцінювання ефективності системи управління..., що враховує протиріччя між напрямками діяльності, які розширюються, та обмеженнями в чисельності*”

військ в умовах ..., та обґрунтування за її допомогою способу організації взаємодії військових частин ...”.

У цих висловленнях перша частина мети дослідження, наприклад, “розроблення методики оцінювання ефективності системи управління..., що враховує протиріччя між напрямками діяльності, які розширюються, та обмеженнями в чисельності військ в умовах ...” і є формулюванням наукового завдання дисертації із зазначенням ознак його наукової новизни.

Друга частина “...обґрунтування за її допомогою способу організації взаємодії військових частин ...” стосується практичної значущості дисертації.

Виходячи з наведеного і **тему дисертаційної роботи** бажано формулювати з використанням таких словосполучень: “оперативні аспекти застосування ... військ...”, “тактичні вимоги (раціональний склад) ...”, “способи дій ...”, “методика оцінювання ефективності ...”, “метод прогнозування (синтезу) ...” тощо. А таких словосполучень, як “рекомендації щодо підвищення ...”, “підвищення ефективності ...”, “шляхи вдосконалення ...” доцільно уникати. Наприклад, прийнятною можна вважати тему у такому словосполученні: “методика оцінювання ефективності системи управління ... для обґрунтування способу організації взаємодії угруповань військ у ... ланці ... Збройних Сил”.

Об’єктом наукового дослідження є процес або явище [1], що породжує проблемну ситуацію, вибране для вивчення обов’язково у розвитку та містить у собі підстави для обґрунтування актуальності теми дисертації. Не є достатніми формулювання, коли відсутня спрямованість дослідження цього об’єкта. Формулювання типу “воєнна безпека”, “органи управління”, “угруповання”, наприклад, цій вимозі не відповідають, а такі, як

“очікувана динаміка потрібного складу та оперативного шиккування угруповань військ (сил) ... під час ведення бойових дій ...”;

“функціонування системи управління з’єднаннями (частинами) у ... ланці військ ... в період ...”;

“професійна підготовка офіцерського складу ... військ у передбаченні ...”, можуть стати прийнятними.

Предмет дослідження в науці – сторона досліджуваного об’єкта. Об’єкт і предмет дослідження як категорії науки співвідносяться між собою як загальне і часткове. Як предмет в об’єкті виділяється та його частина, якій приділяється основна увага (для наведеного вище

формулювання об’єкта наукового дослідження предметом дослідження може бути вибране, наприклад, “способи оперативного перегрупування військ”).

Сутність наукових результатів дисертації. Об’єкт і предмет дослідження, взяті з воєнної галузі, ще не є підставою, щоб вважати дисертаційну роботу такою, що виконана з військових наук.

Результати слід вважати такими, що розвивають військову науку, у разі, коли матеріал дисертації дійсно спрямований на розвинення положень саме за спеціальностями, з яких, власне, й передбачається присудження наукових ступенів у галузі “Військові науки”, наприклад, що стосується способів застосування військ (сил), методів і способів їх будівництва, військового навчання і виховання особового складу та ін.

До наукових результатів дисертації у цій галузі також можна віднести таке:

- результати аналізу та прогнозування обстановки, побудови систем, об’єктів, форм і змісту протікання процесів тощо, якщо ці результати містять нові знання в емпіричній галузі військової справи;

- виявлення нових елементів вихідної обстановки (обґрунтування рамок дослідження, положення сторін, можливого сценарію їх дій зазвичай з елементами невизначеності, умов і обмежень, що підлягають урахуванню та ін.), на якій базуються подальші обґрунтування;

- розвиток методів обґрунтування структур військ (сил) в їх організаційно-технічному, організаційно-соціальному, функціональному, інформаційному та інших вимірах;

- класифікація і систематизація фактів, з яких впливає можливість отримання шуканих прогнозів розвитку подій;

- узагальнення частковостей, яке дає змогу одержати нові знання;

- диференціювання систем, об’єктів, процесів тощо, внаслідок чого виникає нове знання;

- розвиток принципів положень воєнного мистецтва, виявлення нових принципів, законів, закономірностей, способів збройної боротьби, у тому числі тих, що виникають на підставі впровадження нових зразків зброї та інформаційних технологій, удосконалення управління військами та зброєю тощо.

Окремо слід зупинитися на співвідношенні суспільних та природничих наук стосовно їх місця та ролі у розвитку військової справи. Треба вміти чітко розмежовувати воєнні і, як кажуть, технічні аспекти у науковому дослідженні будь-якого воєнного питання. Приклад – застосування

у воєнному мистецтві методів кількісної оцінки. Зрозуміло, що обійтися без них важко – будь-який вклад у військову науку має бути підтверджений не тільки аналізом досвіду та його узагальненням, але й розрахунками, прогнозуванням, що є основою для передбачення на підставі визначених законів та закономірностей того, чого ж слід очікувати від одержаних наукових та практичних результатів дослідження.

Проте, якщо, на наш погляд, обґрунтування необхідності моделювання бою, операції тощо, вихідні посилки для моделювання ситуацій, механізм інтерпретації результатів, змістовий опис моделі військового призначення, який відображає нові особливості та закономірності поведінки оригіналу і дозволяє їх досліджувати, насамперед будуть вкладом у військову науку, то використаний для побудови цієї моделі суто математичний метод, хоча й дуже добре вдосконалений або розроблений автором, – напевно, ні.

Наукова новизна результатів, одержаних автором дисертації. До наукових належать як теоретичні, так і практичні результати, одержані автором.

Теоретичні результати – це наукові положення, що включають вихідні посилки (поняття, категорії, терміни, визначення, гіпотези, принципи, правила, припущення, обмеження) і наукові відомості (результати методичного характеру – методи, методика та результати фактографічного характеру – наукові факти, висновки, рекомендації науковцям).

Практичні результати – це наукові ефекти або результати-події: результати експериментального дослідження або результати моделювання, практичні пропозиції та рекомендації військовим фахівцям, виробникам озброєння та військової техніки тощо.

Іноді поняття наукової новизни відносять виключно до методичного апарату і вважають, що новизна має місце, коли розроблено новий метод (методика) або вдосконалено існуючий, чи показана можливість розширення їх застосовності. Але обмежуватися тільки таким підходом помилково.

Результатам вихідної теоретичної та емпіричної основ військової науки також властива новизна, в іншому разі не було б розвитку військової науки.

При формулюванні нових наукових результатів, одержаних особисто здобувачем, вони конкретизуються вказуванням ознак новизни, яка може мати зовнішні або внутрішні джерела.

Зовнішні джерела новизни треба шукати у розширенні спільності підходів та вихідних посилок, унаслідок використання яких можна вийти на нові можливості розробленого наукового апарату, а також у використанні підходів і методів суспільних, природничих, технічних та інших наук, унаслідок чого розширюються можливості наукових методів досліджень у вибраній предметній галузі військової справи.

Внутрішні джерела новизни зазвичай пов'язуються із встановленням (розкриттям) нових наукових фактів, явищ, закономірностей, законів, розвитком відомих чи висуванням нових ідей, розробленням або вдосконаленням методів, способів та технологій військової справи та воєнного мистецтва.

Що стосується методів суто воєнної науки, то в ній використовують переважно загальнонаукові методи (логічний, історичний, евристичний, екстраполяції, системного аналізу, моделювання, емпіричні методи та ін.), а саме аналіз, порівнювання, ідеалізація, аналогія, абстрагування, моделювання, синтез тощо, а також специфічні методи саме військової науки, які враховують особливості об'єктів і задач воєнних досліджень (методи відстеження об'єкта, методи перетворення об'єкта, опитування, експертні оцінки, тестування, полігонні випробування, військові і командно-штабні навчання, дослідницькі ігри тощо).

У воєнно-науковому пізнанні широко використовуються також і методи соціальних, технічних та природничих наук для вирішення часткових питань військової справи (як правило, у технічному аспекті, наприклад, методи кількісних оцінок у системах підтримки рішень, обґрунтуванні організаційних структур, прогнозуванні стану організацій тощо).

Необхідно обов'язково враховувати, до якої сфери належить науковий результат. Наприклад, розроблення "*моделі бойових дій як засобу для обґрунтування способу бойового застосування формування в заданих умовах обстановки*" може й не привести до результатів у військовій науці без узагальнень військової спрямованості відповідно до поставленого наукового завдання (модель може виявитися технічним результатом з військової кібернетики).

Якщо реалізація наукового завдання повинна надати допомогу у визначенні способу бойового застосування даного формування, то зазначена модель буде лише одним з елементів методу обґрунтування способів бойового застосування, але в жодному разі не підміняти собою сам науковий метод.

Звичайно, метод обґрунтування способу бойового застосування формування буде базуватися на моделюванні бойових дій формування. Однак крім моделі бойових дій метод може включати (залежно від формулювання наукового завдання): сценарій можливих дій противника у просторі і часі; обґрунтування місця і ролі формування, що розглядається, в угрупованні своїх військ, характер його бойових завдань; критерії виконання бойового завдання формуванням; показники бойової ефективності формування та ін.

Отже, результат дисертаційної роботи буде вкладом у військову науку тоді, коли метод обґрунтування способу бойового застосування формування (у наведеному прикладі, що набраний курсивом) буде містити, по-перше, обґрунтування необхідності самого моделювання; по-друге, крім власне моделі бойових дій формування, включати вихідні посилки для моделювання ситуацій і механізм інтерпретації результатів моделювання.

Варто звернути увагу ще й на те, що у значній кількості дисертаційних робіт автори намагаються окремі частини наукового завдання подати кількома науковими результатами (більш дрібними), щоб створити враження про значну важливість роботи. На наш погляд, це не завжди є прийнятним.

Таке становище виникає з того, що, як правило, автори недостатньо усвідомлюють наукове завдання (наукову проблему), втрачають мету протягом часу виконання дисертаційної роботи, зацікавлюються другорядними питаннями і, врешті-решт, не встигають завершити розроблення наукового завдання у заданий термін.

Практична значущість дисертації. Не кожен вклад, наприклад, у воєнне мистецтво, є внеском у науку, а лише той, який є вкладом у ту частину воєнного мистецтва, що складає його теорію. Треба усвідомлювати різницю між *новим рішенням* наукового завдання і *новими результатами цього рішення*. Кваліфікаційну частину дисертації складають не нові практичні результати, а *нове рішення* актуального наукового завдання (проблеми), що знаходить своє вираження у методах теоретичного обґрунтування одержаних результатів, які відрізняються від відомих нововведеннями. Інше може претендувати лише на внесок у практику воєнного мистецтва. Але, навпаки, й практичним результатам може бути властива наукова новизна, коли з їх використанням накреслюватимуться, наприклад, перспективні напрями та шляхи

наукових досліджень, вони сприятимуть розвитку воєнної теорії. Використання наукових результатів для розроблення практичних пропозицій та рекомендацій і створює підстави для визначення практичної значущості дисертації.

Висновки

Вибір воєнного об'єкта дослідження ще не гарантує того, що й дисертація належатиме до військових наук. Дисертаційна робота належить до військових наук, коли в ній вирішене нове наукове завдання, яке розвиває воєнну теорію у вибраному напрямку дослідження певної спеціальності у галузі військових наук.

У цілому дисертації з військових наук властиві узагальнення знань за вибраною спеціальністю. Наукові результати дисертації з військових наук виступають як орієнтир для фахівців з інших галузей знань; вони визначають актуальні напрями, завдання, а в деяких випадках і методи їх наукових досліджень, надають оцінку їх вкладу у військову справу і в такому разі стають у певному відношенні методологічною основою для досліджень у галузі воєнно-суспільних, військово-технічних і природничих наук.

Зрозуміло, що викладені у статті погляди не є вичерпними та беззаперечними. Все у світі перебуває у безперервному розвитку, а тим більш наука з її методологією. Тому автори будуть вдячні за конструктивні доповнення, розвиток та корекцію викладених положень і підходів, де це потрібно та має сенс.

Список використаних джерел

1. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – К., 2007. – № 6. – С. 9–34.
2. Астрелін І. М. Кваліфікаційні ознаки дисертації / І. М. Астрелін, Б. Г. Іноземцев // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – К., 1998. – № 4.
3. Долгов А. И. Подготовка диссертаций по техническим и военным наукам : метод. пособ. / А. И. Долгов. – Харьков : ВИРТА ПВО, 1990. – 95 с.
4. Практичний посібник для ад'юнктів та здобувачів вченого ступеня / І. С. Романченко, В. О. Шуєнкін, С. О. Шматок, Л. А. Пономаренко. – К. : ЦНДІ ЗС України, 2006. – 128 с.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2009 р.